

Czétány György:

A transzcendens végtelen és az immanens végtelen

A végtelen tárgyalása során leggyakrabban a potenciális-aktuális, illetve a mennyiségi-minőségi ellentétpárok kerülnek előtérbe. A jelen tanulmány tárgya ezzel szemben a transzcendens végtelen és az immanens végtelen közötti különbségtétel tematizálása. A transzcendens végtelen egy feltételeken túli feltétlennel a végtelenségét jelenti, és így a feltételek vonatkozásában egy *Sollen*-t, egy végtelenre irányuló megszüntethetetlen kellést fejez ki. Ezzel szemben az immanens végtelen a feltételek által magában foglalt végtelent jelöli. Az immanens végtelen nem lép túl a feltételeken, hanem magukban a feltételekben rejlik.

Először a transzcendens végtelen fogalmára hozok három példát, méghozzá Aquinói Tamásnak, Kantnak és Lévinasnak a végtelen problémáját érintő szöveget felhasználva. E példák egyben a transzcendens végtelen három különböző alakzatát írják le. Ezután az immanens végtelen két komplementer koncepcióját vázoló fel, Hegel és Deleuze filozófiája alapján.

1. A transzcendens végtelen három alakzata

A transzcendens végtelen első alakzatát *a feltétlen ontológiai végtelenségének* lehet nevezni; erre példa Aquinói Tamás Isten-fogalma. Tamás *A teológia foglalatában* szembeállítja a matéria tökéletlen végtelenségével Isten tökéletes végtelenségét. Valami annál tökéletesebb, minél inkább önmagának elégséges és hiánytalan, azaz minél kevésbé potenciális a lét irányában, minél inkább aktuális létében.¹ Minden aktuális létező rendelkezik formával, és így épp annyiban tökéletes, amennyiben formával rendelkezik. Ezért szemben a végtelen matériával, amely minden forma híján pusztá potentialitás, és ezáltal a legtökéletlenebb, a végtelen Isten, maga a Lét, amely minden létezőt meghatároz és más létezőktől elhatárol, amely minden forma aktualitása, semminek sincs híján, azaz tiszta aktualitás. Azok a létezők, amelyeknek matériájuk és formájuk is van, bár matériájuk szerint, potenciálisan lehetnek végtelenek (ahogy a fa formája szerint végtelen sok alakzat irányában potenciális), de formájuk szerint, aktuálisan határoltak, vagyis végesek.² Isten tehát az egyedüli feltétlen és tökéletes végtelen, az a végtelen

1 Aquinói Tamás 1994, 126-129.

2 I. m. 194-195.

Forma, az a végtelen aktuális Lét, amelynek korlátozása határoz meg minden határolt formát és véges aktuális létezőt. Éppen ezért, noha Isten mint Lét minden véges létezőben benne van annak sajátos létmódja szerint, önmagában transzcendens minden határolt forma és véges aktuális létező vonatkozásában. Ami igaz a lét tekintetében, éppúgy igaz a megismerés tekintetében is: a véges létező megismerőképessége is véges, és így, bár megismerésének végső célja a dolgok első okának, azaz Istennek a megismerése, mivel Isten végtelen, a véges megismerőképesség nem juthat el Isten végtelen megismerésére – saját természetere szerint pozitív módon csak analogikusan ismerheti meg Istent.³

A transzcendens végtelen egy másik alakzata a *végtelen progressusba futó feltétlen*, amelyre Kant transzcendentális filozófiája adhat példát. *A tiszta ész kritikája* a szubjektumot mint az érzéki sokféleséget megszervező konjunktív szintézis működését definiálja. Kant a tapasztalat lehetőségfeltételét, az érzéki sokféleség konjunktív szintézisét a szubjektum öntevékenységének aktusaként határozza meg.⁴ A valamennyi képzzel lehetőség szerint együtt járó „Gondolkodom” képzet alapján lehet arra következtetni, hogy a képzetek azáltal vonhatók össze, hogy azok az én képzeteim, vagyis arra, hogy minden képzet a transzcendentális szubjektum appercepciójának szintetikus egysége által adott.⁵ A képzetek szubjektuma viszont csak az általa vonatkoztatott képzetek, predikátumok alapján ismerhető meg mint jelenség, azaz mint empirikus szubjektum. A predikátum nélküli szubjektum önmagában nem képez fogalmat. A feltételes predikátumok feltétlen szintetikus ideája, a képzeteket konjugáló Én: a megismerhetetlen *noumenon*, a *Ding an sich*. Én = X.⁶

Az ész érdeke azonban a szubjektum autonómiájának, az önmagának törvényt adó szabad akaratnak a biztosítása, melyet az Én feltétlen fogalmának *a priori* igazolása által vihet végbe. A szabadság a természeti feltételektől való függetlenség (negatív szabadság), és az önmaga feletti törvénykezés (pozitív szabadság).⁷ A szabadságot ezért egy olyan morális törvényről való tudás igazolhat, amely független a természeti törvénytől, és így az akaratra vonatkozóan pusztán formális imperatívuszt tartalmaz.⁸ A természeti törvénytől független formális morális törvény szükségképpen a megismerhetetlen *noumenonra* (Én=X), nem pedig az ismeret számára adódó *fenomenonra* (az empirikus szubjektumra) kell

3 I. m. 338-339, 400-403.

4 Kant 2004a, 143-144.

5 I. m. 145-147.

6 I. m. 334.

7 Kant 2004b, 43-44.

8 I. m. 8.

hogy vonatkozzon. Mindez csak az Én kettészakadása által lehetséges. Az Én feltétlen fogalma egyrészt egy olyan érzéki immanens működés, amelynek az apperceptív öntevékenysége csak predikátumai által ismerhető meg, másrészt viszont egy olyan érzékin-túli idea, amely arra vonatkozóan fogalmaz meg imperatívuszt, hogy a természetet a tiszta gyakorlati ész autonómiájának rendelje alá.⁹ A transzcendentális szubjektum feltétlen ideája az érzéki és az intelligibilis, a *fenomenon* és a *noumenon*, a konjugáló Én és az autonóm Én kettészakadása, és a kettészakadt Én szintetikus egységének elhalasztott reménye. A gyakorlati ész antinómiája, ellentmondása az, hogy a természeti törvényen alapuló boldogság és a morális törvényen alapuló erény csak a végtelenben kapcsolódhat össze.¹⁰ A boldogság és az erény végtelenben való összekapcsolódásának a reménye, a legfőbb jó megvalósításába vetett hit, csak az ész másik két feltétlen fogalmának, Istennek és a halhatatlanság végtelen progresszusának a transzcendens használata által tartható fenn.¹¹ Erre azért van szükség, mert a boldogság és az erény végtelenbe kitolt találkozása valójában a kettészakadt szubjektum, az érzéki és az intelligibilis világhoz tartozó Én végtelenbe kitolt egysége.

A transzcendens végtelen harmadik, sajátos alakzatát leginkább a *feltétlen etikai végtelenségének* lehetne nevezni; ez a lévinasi végtelen ideában ölt testet. Lévinas a *Teljesség és végtelenben* a transzcendenciát mint az abszolút más vágyát határozza meg. Az abszolút más a Másik.¹² A Másik az arc kifejeződése a beszédben, egy olyan többlet, mely meghaladja és széttöri azt az ideát, amelyet én alkottam róla.¹³ Az arc kifejeződése felett nem lehet hatalmam. A Másik a nyelvben tematizálja számomra a világot, de ő maga tematizálhatatlan: az arc nem e világból való, világon túlról érkező.¹⁴ A Másik a végesen belüli végtelen, az immanencián belüli transzcendencia, a bennfoglalhatatlan.¹⁵ Én úgy közelíthetem meg a Másikat anélkül, hogy elsajátítanám, vagy ami ugyanaz, a Másik úgy tarthatja fenn transzcendenciáját, abszolút másságát, ha fogadom kifejeződését, azaz ha beszédviszonyba lépek vele. A beszédviszony egyszerre vágy és elkülönülés: a véges és a végtelen közötti transzcendencia megtartása anélkül, hogy az egy totalitáshoz vezetne. A beszédviszonyban a Másik nem képezi az Én, az Ugyanaz transzcendens misztikus célját, de nem is sajátítható el az Ugyanaz által. A Másik transzcendenciája nem Isten, és nem is a Szubjektum transzcendenciája, „[a]

9 I. m. 55.

10 I. m. 136-137.

11 I. m. 146-157.

12 Lévinas 1999, 22.

13 I. m. 33.

14 I. m. 180.

15 I. m. 161.

Mással való viszony sohasem torkollik isteni vagy emberi totalitásba [...]”.¹⁶ A Másik, a vágy Vágyottja nem teljessé teszi, hanem elmélyíti a vágyat.¹⁷ A transzcendens Másik vágya nem a totalitás, hanem a végtelen iránti kielégíthetetlen vágy, egy szemtől szembeni viszony a végtelen ideájával.

A transzcendens végtelen három bemutatott alakzata, a feltétlen ontológiai végtelensége, a végtelen progresszusba futó feltétlen, valamint a feltétlen etikai végtelensége egyszerre Isten, az Én, és a Másik feltétlen fogalmaként mutatkozott meg. A három alakzat a feltétlen „Ő”, a feltétlen „Én” és a feltétlen „Más”; a magánvalóan transzcendens végtelen, a magáért-valóan transzcendens végtelen és a másért-valóság transzcendenciájának végtelensége. Mindhárom fogalom a feltételeken túli feltétlennel a fogalma, egy olyan feltétlen kellés, amely túl van minden feltételes létezőn, azok számára egyszerre elérhetetlen és abszolút módon meghatározó. Ezzel szemben az immanens végtelen magukban a feltételekben rejlik, azok azt magukban foglalják, és nincs semmilyen, a feltételeket túlnaniként, kellésként meghatározó feltétlen fogalom. A következőkben az immanens végtelen hegeli és deleuze-i fogalmát elemzem. Elsőként egy átfogó meghatározást adok Hegel és Deleuze immanencia-, illetve végtelen-fogalmáról, ami filozófiájuk néhány alapvető fogalmának áttekintését feltételezi. Ezután, immár közelebbről, egy konkrét terület, a differenciálszámítás hegeli és deleuze-i értelmezésén keresztül igyekszek rávilágítani az immanens végtelen két koncepciója közötti különbségekre.

2. Az immanens végtelen két komplementer koncepciója

2.1 Hegel és az ellentmondásban rejlő végtelen

Hegel számára a szellem nem más, mint a megismerés mozgása. „A szellem, magánvalósága szerint, az a mozgás, amely a megismerés”.¹⁸ A megismerés mozgása az igaz tudás felé halad. Az igazság a tudás azonossága tárgyával.¹⁹ Az igazság felé való haladás momentumokra osztható, mégpedig a következőképpen. Az első momentum a megismerés tárgya, mint *magánvaló*. A tárgy itt még nem tudott közvetlenségként van. Ahhoz, hogy igaz lehessen, a megismerésnek így tovább

16 I. m. 34. A fordítást módosítottam - C. Gy.

17 I. m. 18.

18 Hegel 1961, 410.

19 Hegel 1979a, 213. §.

kell lépnie a tárgyról való tudáshoz, a tárgyra való vonatkozáshoz. Így jelenik meg a megismerés tudata a megismerés tárgyával szemben, mint *másért-való*. Míg az első momentum esetében a tárgy közvetlenségben jelent meg, most közvetített-ként adódik: a tudat az, ami tárgyat tudja. A tudatnak tárgyról való tudása alapján létrejött a tárgynak önmagától való megkülönböztetése, ám mivel a tudat nem más, mint a tárgyra vonatkozó tudat, ezért a kettő egymásra vonatkoztatása is adott. Ám amennyiben ez adott, úgy szintén, immár *magáért-valóan* tárggyá tehető. Ezáltal adódik a harmadik momentum, vagyis a megismerés mint arról való tudás, hogy a tudat különbségében vonatkozik a tárgyra.²⁰ A megismerés úgy ismer magára, mint arra az *ellentmondásra*, amely a tudatnak és tárgyának egymástól való elkülönülődésében és egymásra való vonatkozásában áll. Az önmagát tudó megismerés magába foglalja mindenkor tárgyat és tárgyának, valamint önmagának tudatát, egyszerre magán- és magáért-való abszolútum, olyan abszolútum, amelyik végtelen módon ismeri meg magát. Magánvaló, magáért-való és másért-való nem válnak feltétlenné, önmagukban csak ellentmondásos momentumai az önmagát megismerő megismerés mozgásának. Ez a mozgás egyszerre az abszolút tudás és az abszolút tudás tárgya, egy immanens végtelen. Ennek az immanens végtelennek a tartalma az elkülönülődés és a vonatkozás ellentmondása. Ez az ellentmondás érvényesül minden egyes megismerési aktusban, a tudatnak és tárgyának minden viszonyában. A dialektika tudománya nem más, mint a különböző tudati alakok ellentmondásainak egymásból következő kifejtése, azoknak megszüntetve megőrzése egy újabb tárgyban és tudati alakban, vagyis egy újabb ellentmondásban. Mindez azért nem vezet a végtelenbe, mert a dialektikus folyamat annak az abszolút tudásnak a szemszögéből kerül kibontásra, amely az ellentmondást önmagában tudja. A végtelen ebben az önmagáról való tudásban válik immanenssé. Az elkülönülődés és a vonatkozás ellentmondása tehát a megismerés tartalma és egyszersmind formája, illetve hajtóereje. Az önmagát megismerő megismerés immanens végtelenségét éppen az ellentmondásban rejlő végtelen szavatolja. Az ellentmondás és a végtelen fogalmi maguk is az önmagát megismerő szellem dialektikus kifejtésének két logikai fogalmát alkotják, így azoknak az abszolútum szempontjából történő meghatározását *A logika tudománya* adja meg. A következőkben ezt tekintjük át.

A logika tudománya (később az *Enciklopédia* első részeként) maga is az önmagát megismerő szellem folyamatának részét képezi, így fogalmi az immanens megismerés dialektikus kifejtésében nyerik el meghatározásukat. Mindez igaz az ellentmondás és a végtelen fogalmára is. Az immanens megismerés önmagát mint önmagával azonos abszolút ideát ismeri meg. Önmagának „valamiként” való meghatározása azonban már erre a „valamire”, erre a másra való vonatkozást

20 Hegel 1961, 52-55.

eredményez, vagyis nem az abszolútumnak a meghatározása. A tiszta azonosság így az önmagára reflektáló magáért-valóság meghatározás-nélkülisége, vagyis negativitása. A vonatkozás azonban különbséget feltételez a vonatkozó között és a között, amire a vonatkozó vonatkozik. A negativitás így önmagát magára vonatkozó különbségként, azaz magánvaló különbségként képi meg. Másrészt viszont ez a különbség az önmagára vonatkozás különbsége, vagyis az azonosság magánvaló különbsége. A szubjektum önmagára vonatkozása egy predikátumban történhet meg, a szubjektum kimondása egy predikátum ígéretét jelenti. Az abszolútum meghatározása esetén ez például a következő formában fejezhető ki: „Isten ...”. Amennyiben az állítás tisztán a szubjektum önzonosságát fejezi ki („Isten: Isten”), csalódást kelt, mert nem mond semmit. Az ígéret csak a magára vonatkozó különbségben, a magánvaló különbségben felelhet meg a várakozásnak („Isten végtelen”). Másrészt a magánvaló különbség a képzelet számára közzömbös, külsődleges elkülönböződésként, a különböző predikátumok pusztaságaként jelenik meg, egymásra vonatkozás nélkül (vannak végtelen és vannak véges dolgok). Ámde két egymástól különböző dolog egy meghatározás által különböző, vagyis a különbözők elválasztása egyazon vonatkozás által történik (Isten végtelen, és nem véges). Ebben a vonatkozásban a különbözők egymással ellentétben nyernek meghatározást, így az egészre vonatkozó meghatározásuk kölcsönösen tartalmazza saját ellentétüket, és az ellentét által azok, amik (a végtelen az, ami nem véges; a végtelen a véges ellentéte). Ez az egymásba való átmenetelük az ellentmondás (a véges által lehatárolt végtelen maga is véges). Míg a képzelet számára ez az átmenet külsőleges reláció, így nem képes az ellentmondást fogalmi alakra hozni, és megmarad az egymást határoló különbségeknél, addig az ész megtartja az ellentmondást, és ezáltal az abszolútum immanens ideájának új meghatározásához jut (az igazi végtelen a végesnek és a végtelennek az ellentmondása). Ez az azonosságában megtartott ellentmondás, az ellentmondás megszüntetve-megőrzése (*Aufhebung*) az önmagát megismerő megismerés tartalma és formája.²¹

Az ellentmondásban rejlő végtelen tehát nem végtelen progresszus, amely csak újabb és újabb véges meghatározásokig jut, de soha nem jut el önmaga végtelen fogalmához. A szellem épp önmaga ellentmondásban rejlő végtelenségének a tudata, és e tudat által az, ami. Hegel számára a végtelen progresszus az értelem játéka, mely megreked a rossz végtelen fogalmánál, azaz a véges, a határ átlépésénél, és egy új határ képzésénél, vagyis a végtelen kellésnél, és képtelen eljutni a szintetizáló ész jó végtelenéhez, az ellentmondásban rejlő végtelenhez. A jó végtelen nem az, amelyen mindig túl lehet menni, nem mennyiségi végtelen, hanem

21 Hegel 1979c, 23-54.

minőségi, nem potenciális, hanem aktuális: két aktuális momentum ellentmondásának, egymásba átmenetelének nyugtalansága, amit az ész az azonosságban megtartott ellentmondás fogalmában ragad meg. A végesen való átlépés, a transzcendencia, a megismerés számára már megtörtént, megismert és így elmúlt adottságként, „átlépettségként” adódik, és így mint véges adottság határozza meg az átlépés „ahová”-ját, a végtelen is. A jó végtelen a végesként, határként, tehát negatív módon képzett végtelen progresszust negálja, és így jut el önmagához, mint affirmatív végtelenhez, vagyis a végtelen és a véges egymásba alakuló ellentmondásának szintetizálásához.²²

2.2 Deleuze és a különbségben rejlő végtelen

Deleuze számára az ellentmondás szintetizálása az Ugyanaz kisajátító negatív játéka, a reprezentáció terméketlen, azaz nem-teremtő végtelene. Az ellentmondásban rejlő végtelennel helyezi szembe Deleuze a különbségben rejlő végtelent, a megismerés önmagába záródó végtelenségével a folyamatosan mássá váló, teremtő végtelent.

22 Hegel 1979b, 112-122. A hegeli Abszolútum immanenciájának a transzcendenciához való viszonyát Zizek a következőképpen foglalja össze: „pontosan addig nem ragadjuk meg az Abszolútumot, amíg továbbra is előfeltételezzük, hogy a reflektált véges értelmünk felett és azon túl van a megragadandó Abszolútum – valójában azáltal haladjuk meg a külső reflexió határait, hogy egyszerűen tudatosá tesszük, hogy maga az Abszolútum miképpen foglalja magába a külső reflexiót.” Ez a tudatossá, azaz tulajdonképpen ésszerűvé tétel pedig abban áll, hogy az értelem megfosztja magát a transzcendencia illúziójától, és önmaga mozgását abszolútumként gondolja el. „Hegel számára az Ész nem egy másik, 'magasabb' képesség az 'absztrakt' Értelem képességéhez képest; az Értelem az az illúzió határozza meg, hogy rajta túl van egy másik terület (akár a kimondhatatlan Misztikus, vagy az Ész), amely elkerüli az Értelem általi diszkurzív megragadást. Röviden, ahhoz, hogy az Értelemről eljussunk az Észhez, semmit nem kell hozzáadnunk, ellenkezőleg, *ki kell vonnunk* belőle valamit: amit Hegel 'Észnek' nevez, az *maga az Értelem*, megfosztva attól az illúziótól, hogy van valami rajta Túli. Ezért van az, hogy az Értelem és az Ész közötti közvetlen választás során először az Értelemet kell válasszuk [...] azon egyszerű okból, miszerint *nincs semmi az Értelemen kívül vagy túl*. Először az Értelemet választjuk: azután másodsorú újra az Értelemet választjuk, ezúttal bármi hozzáadása nélkül (vagyis anélkül az illúzió nélkül, hogy rajta túl vagy alatta van egy másik, 'magasabb' képesség, még akkor is, ha ezt a magasabb képességet Észnek nevezik) – és ez az Értelem, megfosztva attól az illúziótól, hogy van valami rajta túli, nem más, mint az Ész.” Zizek 2000, 84-85.

Deleuze immanencia-konceptióját Spinoza kifejezés-fogalmának az elemzésén keresztül dolgozza ki. A spinozai filozófia szerint létezésre képesnek lenni annyit jelent, mint hatóképességgel bírni. Ebben áll a létezők univocitása: minden létező ugyanabban az értelemben létező, ti. abban az értelemben, hogy hatóképességet fejez ki.²³ A szubsztancia lényege nem más, mint végtelen hatóképesség. A móduszok (a testek és ideák, azaz az individuumok) olyan kifejezések, amelyekben a szubsztancia lényege fejeződik ki, de nem mint végtelen intenzitású hatóképesség, hanem mint a saját, módosult lényegüket alkotó véges intenzitású hatóképesség. A kifejezés folyamatában két szint különböztethető meg. A virtualitások szintjén a szubsztancia saját lényegének megfelelő végtelen intenzitású hatóképességet fejez ki attribútumai (a gondolkodás és a kiterjedés) szerint. A virtualitások aktualizációjának szintjén az attribútumok kifejezik a móduszoknak a szubsztancia módosult lényegének megfelelő intenzitású hatóképességét.²⁴ Ez a kifejezés a móduszok individualitását alkotó afficiált extenzív viszonyokban aktualizálódik, amelyek más móduszok extenzív viszonyaihoz kapcsolódnak, *ad infinitum* (ezt nevezi Spinoza a móduszok rendjének és kapcsolatának). Az extenzív viszonyok végtelenül kis extenzív részek végtelen konnektióját adják. A módusz által kifejezett módosult lényeg a hatóképesség meghatározott intenzitása, a hatóképesség kifejeződése pedig a módusz „igen nagy számú részének” meghatározott extenzív viszonya, a mozgás és a nyugalom egy meghatározott aránya.

Az immanencia azt jelenti, hogy a kifejezés benne van abban, ami kifejeződik, a kifejezett pedig benne van a kifejezésben.²⁵ Az, ami kifejeződik, akkor válik transzcendenssé, ha elkülönül a kifejezéstől és a kifejezettől, túllép rajta. Az első szinten, a virtualitások szintjén, a szubsztancia tartalmazza az öt kifejező attribútumot, míg az attribútumok magukban foglalják a szubsztancia lényegét. A második szinten, az aktualizáció szintjén, az attribútum tartalmazza az öt kifejező móduszt, és a módusz magában foglalja a módosulást. A két szinten belül tehát megvalósul a kifejezés immanenciája.

A probléma a két szint, a virtualitások és aktualizációjuk közötti kapcsolat. Úgy tűnik, hogy bár a móduszok kifejezik a szubsztancia módosult lényegét az attribútumok által, ám a szubsztancia nem függ a móduszoktól. A szubsztancia a móduszoktól különbözőnek mutatkozik, olyan magánvaló létnek, amely megelőzi a móduszok tőle függő alakulását. A szubsztancia és a móduszok viszonylatában ezek szerint nem érvényesül az immanencia.²⁶

23 Deleuze 2000, 99.

24 I. m. 101.

25 I. m. 392.

26 Deleuze 1968, 59.

Hogy ezt a problémát kiküszöbölje, Deleuze a szubsztancia lényegét Nietzsche nyomán a különbség örök visszatéréseként, *a különbség ismétléseként* határozza meg. A móduszokban kifejeződő szubsztanciális lényeg nem más, mint az intenzív hatóképesség, illetve az extenzív viszonyok ismétlődő elkülönböződésének érvényesülése az individuáció szintjén. A szubsztancia lényege így valóban elválaszthatatlan kifejeződésétől, a móduszoktól. Minthogy a Léteet ugyanabban az értelemben fejezi ki minden, mégis minden, ami azt kifejezi, létében különbözik, ezért amit minden mint Léteet kifejez, az éppen a különbség.²⁷ A különbség ismétlése egyszerre a szubsztancia lényege és az, ami a móduszokban kifejeződik. A különbség ismétlése a mássá válás, az önmagát teremtő teremtés immanens mozgása, az „igen nagy számú részekből” álló testek és ideák mindig újszerű összekapcsolódásainak, konnektióinak állandó képződése. Ebben áll a létező teremtésének immanens folyamata.

A különbség immanens végtelensége az intenzitás fogalmában ragadható meg. A *Différence et répétition* az intenzitást a mennyiségi különbségek vég nélküli egymásra utalódásaként határozza meg. Az intenzitás olyan egyenlőtlen erőpárokat alkot, amelyekben mindegyik elem más rend elemeinek párjaira vonatkozik. Az erőpárok mennyiségi különbségei végtelen módon utalnak más mennyiségi különbségekre. A mennyiségi különbségek egyenlőtlenségei azonban összevonásra kerülnek az őket ezáltal elfedő homogén extenzív mennyiségekben és minőségekben. Ez tehát nem az intenzitás redukcióját jelenti, hanem az intenzitás elfedését. A mennyiségi különbség ugyanis nem redukálható sem mennyiségi egyenlőségre, sem minőségre.²⁸ Ellenkezőleg, minden extenzív mennyiség és minden minőség intenzív mennyiségi különbség aktualizációja.²⁹

Eszerint különbség tehető a sokaság két szintje között. Az aktualizáció szintjén a sokaság extenzív diszkrét homogén sokaságként jelentkezik, míg a virtualitások szintjén intenzív folytonos heterogén sokaságként. Az intenzitás heterogén elemek kontinuos sorozatából áll, ami azt jelenti, hogy az intenzitás minden osztással megváltoztatja természetét. Például a hőmérséklet mennyiségekre osztható, de nem fejezhető ki két fele akkora hőmérséklet összegeként, mivel azok természetükben különböznek tőle. Ezzel szemben az extenzív diszkrét homogén sokaság felosztása nem változtatja meg természetét. Például a hőmérő higanyszálának hossza mennyiségekre osztható, és kifejezhető két fele akkora hossz összegeként. A higanyszál hossza egy extenzív diszkrét homogén értéket ad, és ezzel elfedi a hőmérséklet mennyiségének intenzív folytonos heterogén természetét. Intenzív

27 I. m. 53.

28 Deleuze 1999, 75.

29 I. m. 76.

folytonos heterogén sokaság a virtualitások szintjén, és extenzív diszkrét homogén sokaság az aktualizáció szintjén. Az intenzitás három fő jellemzője: a mennyiségi különbséget reprezentáló egyenlőtlenség, a magánvaló különbség, és az implikált vagy elfedett mennyiség.³⁰

A magánvaló különbség nem két azonosság különbsége, hanem végtelen módon más különbségekhez viszonyuló különbség, egyszóval intenzitás. A magánvaló különbség az azonosság nélküli különbség, az, „amely önmagát különbözteti meg, mégis az, amelytől megkülönbözteti magát, nem különbözteti meg magát tőle.”³¹ Vagyis egyrészt a különbség egy megkülönböztető mozgást végez, másrészt maga ez a megkülönböztető mozgás fenn kell, hogy maradjon, és nem válhat el a megkülönböztetettől. A megkülönböztettség ugyanis az azonosak megkülönböztetettsége. A magánvaló különbség viszont soha nem azonosságra, csak más különbségekre utal. Ezek a különbségek nem azonosítják, hanem differenciálják a különbséget. Az intenzitás egy differenciális viszony, olyan mennyiségi különbséget kifejező pár, ahol a pár mindkét tagja egy újabb mennyiségi különbséget kifejező párt fejez ki, *ad infinitum*: $E - E'$, ahol $E = e - e'$, ahol $e = \varepsilon - \varepsilon'$, stb.³²

Azt a tiszta teret, amelyen az intenzitások mennyiségi különbségei kialakulnak, Deleuze mélységnek nevezi.³³ Az intenzitások a kiterjedésben válnak kifejezetté, míg az extenzitás külsővé teszi, homogenizálja, minőséggé alakítja, és ezzel elfedi az intenzitásokat. A mélység jelenti a transzcendentális mezőt, amelyen azok a virtuális intenzitások szerveződnek, melyek extenzív mennyiségként és minőségként aktualizálódnak és egymástól elválasztott, magában és magáért-való individuumokként öltenek testet.³⁴ Ez az egyszerre szinguláris és univerzális folyamat minden individuáció elve, a *principium individuationis*; ebben áll az im-

30 Deleuze 1968, 299-307.

31 I. m. 43.

32 I. m. 286-287.

33 I. m. 296-297.

34 I. m. 355-356. Ez a gondolat David Bohm-nak az anyag hullámtermészetéről alkotott elméletével mutat rokonságot. Ez utóbbi szerint az üres tér differenciális erőtere alakítja ki azokat az alacsony frekvenciájú hullámokat, amelyek kiterjedt anyagként aktualizálódnak. Bohm elméletében az anyag egy differenciális erőter, egy intenzív tér. Ez az „üres tér” konstituálja az alacsony frekvenciájú hullámok különböző formáit, melyek határértékei részecskékként jelennek meg. Az üres tér tehát - immár Deleuze nyelvén megfogalmazva - az a transzcendentális mező, amelyen az intenzív virtuális erőkülönbségek extenzív anyagként aktualizálódnak. Bohm 1986, 189. Deleuze és Bohm elméletének összevetéséről lásd Murphy 1998, 211-229.

manens teremtésnek, az önmagát végtelen módon teremtő teremtésnek mint abszolútumnak a folyamata. Ez nem egy feltétlen azonosságból kiinduló, vagy affelé végtelen módon tartó folyamat, hanem maga az abszolútum mint a különbség végtelen ismétlése.

2.3 Az immanens végtelen két koncepciójának összevetése a differenciálhányados példáján

A továbbiakban az immanens végtelen két meghatározásának különbségét a differenciálhányados hegeli és deleuze-i értelmezésének különbségén szemléltetem. Ehhez Simon Duffy és Henry Somers-Hall e tárgyú írásait hívom segítségül. A differenciális kalkulus hányadosának már születésekor két különböző értelmezése volt: Newtoné és Leibnizé. Míg Hegel alapvetően Newtonból indul ki, addig Deleuze Leibniz elméletét veszi alapul. Ezért először is e két elmélet közötti különbséget vázolom fel.

Nézzük elsőként, hogy Leibniz hogyan tematizálja a differenciálhányados problémáját és annak megoldását. A differenciális kalkulus alapvető feladata, hogy megtalálja egy görbe gradiensét egy adott ponton. A görbe esetén a probléma abból fakad, hogy gradiense változik, ezért az, amit esetében keresünk, pusztán egy pontjának gradiense. Ennek ellentmond az, hogy a gradiens szükségképpen differenciát foglal magába. Leibniz megoldása a problémára az infinitezimális bevezetése. Az infinitezimális két pont közötti végtelen kis távolságot fejez ki, olyan mennyiséget, amely minden meghatározott mennyiségnél kisebb. Így az y tengelyen felvett infinitezimális, dy értéke y számolásakor elhanyagolható, de mégis megtartja dx -hez viszonyított értékét: a $\frac{dy}{dx}$ differenciálhányadosnak meghatározható értéke van. A hányados elemei, dy és dx , végtelen kicsi mennyiségek az ordinátán és az abszcisszán mérve. Az ordináta viszonylatában meghatározva $dy = 0$, míg az abszcissza viszonylatában meghatározva $dx = 0$. Eszerint elemekre bontva a differenciálhányados $\frac{dy}{dx} = \frac{0}{0}$, ez alapján viszont a reláció nem értelmezhető: nem létező mennyiségek nem létező viszonya. Ugyanakkor maga a differenciális viszony létezik, vagyis a végtelen kicsi mennyiségek egymáshoz való viszonyát tekintve $\frac{dy}{dx} \neq 0$.³⁵

35 Somers-Hall 2010, 560. Duffy 1988, 49.

Lássuk, hogyan oldja meg az infinitezimális bevezetése a felvetett problémát. Egy folytonos függvénnyel leírható görbe adott pontjának gradiensét keressük. Legyen az x tengelyen végbement változás értéke $dx = i$. A gradiens megadásához szükség van a görbe adott pontjának iránytangensére. Az iránytangens olyan egyenes, amely a görbét egy pontján érinti. A görbe iránytangensének meghatározásához egy második pontot választunk, mely kielégíti a görbe függvényét, és annak az egyenesnek a gradiensét számítjuk ki, amely mindkét pontot érinti. Ahogy a második pontot közelítjük az iránytangens érintőjéhez, távolságuk gradiense közelíti az iránytangens gradiensét. Az iránytangens gradiense a görbe y tengelyen mért változása az iránytangens érintőjén, az x tengelyen mért változás függvényében. Az iránytangens gradiense tehát a görbe függvényének egy tulajdonságát jelzi: változását azon a ponton. A differenciális függvény megadja a görbe adott pontjának gradiensét, vagyis az iránytangens és az abszcissa által bezárt szög tangensét. A differenciálhányados értékeként az x tengelyen történt i változásnak megfelelő változás értékét keressük az y tengelyen ($\frac{dy}{dx}$). Az y értéke az x érték függvénye: $y = f(x)$. Így a változás során y értékei $y_1 = f(x)$ és $y_2 = f(x + i)$, tehát y változása $dy = f(x + i) - f(x)$. A gradiens az y tengelyen felvett érték változása, azaz $f(x + i) - f(x)$, osztva az x tengelyen felvett érték változásával, i -vel: $\frac{dy}{dx} = \frac{f(x+i)-f(x)}{i}$. Ha most behelyettesítjük i -t dx -el, akkor azt kapjuk, hogy $\frac{dy}{dx} = \frac{f(x+dx)-f(x)}{dx}$. Ez a differenciális függvény megadja az eredeti, primitív függvény által meghatározott görbe iránytangensének gradiensét a görbe bármely pontján.

Legyen $y = x^2$, azaz a görbe függvénye $f(x) = x^2$. Ekkor $\frac{dy}{dx} = \frac{(x+dx)^2 - x^2}{dx}$. Ebből $(x + dx)^2$ értékét átírva $\frac{dy}{dx} = \frac{x^2 + 2x dx + dx^2 - x^2}{dx}$, vagyis $\frac{dy}{dx} = \frac{2x dx + dx^2}{dx}$. A jobb oldali törtet dx -szel egyszerűsítve $\frac{dy}{dx} = 2x + dx$. Azaz x^2 deriváltja $2x + dx$. Mivel dx értéke x viszonylatában infinitezimális, azaz végtelen kicsi, ezért elhagyható, és így x^2 deriváltjaként megkapjuk a $\frac{dy}{dx} = 2x$ értéket. Az egyenlet bal oldalán található dx azért nem tűnik el, mert dy viszonylatában megtartja értékét, arányuk egy meghatározott arányt fejez ki, csak x viszonylatában tekinthető végtelen kicsinek.

Hegel kritikája Leibniz megoldásával kapcsolatban az, hogy az infinitezimális érték elhagyása szembe megy a matematikai bizonyítás során megkövetelt teljes pontossággal: „Főképpen ez az elhanyagolás az, amely ebben a kalkulusban, bár

kényelmessége nyereségszámba megy, a pontatlanságnak és műveletei kifejezett helytelenségének látszatát kelti.”³⁶ Az infinitezimális elhagyása magából a módszerből következik, pontosabban a végtelen kis mennyiségek képzetéből, a minden meghatározott mennyiségnél kisebb mennyiségek képzetéből, vagyis a végtelennek mint a minden határon túllépő végesnek, azaz a rossz végtelennek a képzetéből.³⁷ Ebből a képzetből ered ugyanis az, hogy, ahogy maga Leibniz írja, az egyenlőség tekinthető „végtelenül kicsiny egyenlőtlenségnek; bármely tetszés szerint megadott nagyságnál kisebb különbözőségnek.”³⁸

Hegel ezzel szemben *A logika tudományában* a differenciálhányados problémájának azon kifejtéséhez fordul, mely a newtoni *Principia* IX. segédételének megjegyzésében jelenik meg annak első könyvében: „A gondolat nem határozható meg helyesebben, mint ahogy *Newton* tette.”³⁹ Newton szerint egy görbe nem más, mint egy pont meghatározott sebességű mozgása. A pont gradiense a pont pillanatnyi sebessége. A pillanatnyi sebesség úgy adható meg, hogy azt az időt, amely alatt a pont megteszi útját, a 0 felé közelítjük. A differenciális mennyiséget ezért Newton fluxiónak nevezi. Ez esetben tehát nem egy végtelen kis részekből álló mennyiségről van szó, melyek a kalkuláció során elhagyhatók, hanem egy folytonos mozgás által létrehozott mennyiségről. Ez a mennyiség $dt = 0$ idő esetén, vagyis a határpontnál eltűnő mennyiség. A $\frac{dy}{dx}$ arány eltűnő mennyiségek viszonya, az eltűnő mennyiségek (dy , dx) azonban maguk is viszonyt fejtenek ki. Ez a viszony nem az, amely előtt a mennyiségek eltűntek, ez ugyanis két meghatározott kvantum viszonya volna, és nem is az, amely után a mennyiségek eltűntek, mivel ez $\frac{0}{0}$ volna, hanem az, *amellyel* a mennyiségek eltűnnek.⁴⁰

Hegel, hogy eljusson a differenciálhányados tisztán fogalmi megragadásához, elhagyja Newton elméletéből „azokat a meghatározásokat, amelyek a mozgás és

36 Hegel 1979b, 233. A fordítást módosítottam – C. Gy. Somers-Hall 2010, 560.

37 Hegel 1979b, 233-234.

38 Leibniz 1986, 131.

39 Hegel 1979b, 230.

40 „[P]er ultimam rationem quantitatum evanescentium, intelligendam esse rationem quantitatum, non antequam evanescent, non postea, sed quacum evanescent.” [„az eltűnő mennyiségek végső viszonya alatt a mennyiségek azon arányát kell érteni, nem amely előtt eltűnnek, sem nem utána, hanem *amellyel* eltűnnek.”] Newton 1726 (1871), 37. „[E]ltűnő mennyiségek viszonyán azt a viszonyt kell érteni, nem *mielőtt* eltűnnek és nem *miután* eltűnnek, hanem *amellyel* eltűnnek (*quacum evanescent*).” Hegel 1979b, 230. Somers-Hall 2010, 562.

a sebesség képzetéhez tartoznak (főképp innen vette [Newton] a *fluxiók* nevet), mert a gondolat itt nem a kellő elvontságban, hanem konkrétan, a lényegen kívül eső formákkal vegyülve jelenik meg.⁴¹ Amit Hegel megtart, az a differenciálhányadosnak mint eltűnő mennyiségek arányának a fogalma: „a *végős viszonyok* nem *végős mennyiségek* viszonyai, hanem olyan határok, amelyekhez a minden határon túl csökkenő mennyiségek *viszonyai* közelebb vannak minden *adott*, azaz véges különbségnél, de nem lépik át ezt a határt, úgyhogy semmivé válnának.”⁴² Azonban a minden határon túli csökkenés éppen az a végtelen progresszus, amelyet Hegel a végest önmagával szemben mindig újra megképző végtelennek, a minden határon túli kellés transzcendenciájának, tehát rossz végtelennek tekint. Ezzel szemben, mint láttuk, a jó végtelen a véges és a végtelen ellentmondásának megszüntetve megőrzése. Hogyan fejezi ki tehát a differenciálhányados mint eltűnő mennyiség a jó, az immanens végtelent?

A differenciálhányados tagjai, *dy* és *dx* a hányados momentumai, ezen az arányon kívül nincs jelentésük. Az arány és tagjai csak együtt értelmezhetők, mint a végtelen differenciát kifejező arány és annak véges meghatározásai.⁴³ „Ámde az, ami csak a viszonyban van, nem kvantum.”⁴⁴ Ha a momentumok csak a viszony momentumaiként léteznek, önmagukban nem, akkor viszonyuk minőségi viszony. Ebben a minőségi viszonyban áll a véges mennyiség és a végtelen mennyiség szintézise, ez a véges kvantum és a végtelen kvantum mint eltűnő mennyiség dialektikus viszonya. Az eltűnő mennyiség azt jelenti, hogy a mennyiség sem nem lét, sem nem semmi, hanem az a mennyiség, amellyel a lét átment a semmibe és a semmi a létbe. Ez pedig éppen az a minőségi kategória, melyet Hegel *A logika tudományának* elején a lét és a semmi szintéziseként mint *alakulást* (*Werden*) definiál.⁴⁵ Az eltűnő mennyiség tehát nem egy állapotot, hanem alakulást fejez ki, azaz egy minőségi viszonyt. „A lét és a semmi egysége persze nem

41 Hegel 1979b, 230.

42 I. m. 231.

43 „dx, dy már nem kvantumok, nem is akarnak kvantumokat jelenteni, hanem csak vonatkozásukban van jelentésük, *értelmük mint momentumoknak*. [...] Viszonyukon kívül tiszta nullák, de csak a viszony momentumaiként, a $\frac{dx}{dy}$ differenciálegyűrthető *meghatározásaiként* kell őket venni.” I. m. 228. A fordítást módosítottam – C. Gy.

44 I. m. 230. „A kvantum olyan meghatározás, amelynek a viszonyán kívül teljesen közömbös létezése van, amelynek közömbös a mástól való különbsége, viszont a kvalitatív csak mástól való különbségében az, ami. Azok a végtelen mennyiségek tehát nem egyszerűen összehasonlíthatók, hanem csak mint az összehasonlítás, a viszony momentumai vannak.” Uo. A fordítást módosítottam – C. Gy.

45 Somers-Hall 2010, 565-566. Hegel 1979b, 58-59. Szemere Samu fordításában a *Werden* „levés”, jelen szövegben azonban „alakulásként” szerepel.

állapot. [...] az elenyészés és éppúgy az alakulás [...] egyedüli igazságuk.”⁴⁶ A differenciálhányadosban kifejeződő alakulás egyszerre a lét és a semmi átmenetele egymásba, valamint a véges és a végtelen mennyiség átmenetele egymásba, azaz szintézisük a jó, minőségi végtelenben. A differenciálhányados mennyiségi viszonya mint eltűnő mennyiség a lét és a semmi, illetve a véges és a végtelen ellentmondásának megszűntetve megőrzése az alakulás minőségi viszonyában. Az eltűnés, az alakulás a differenciálhányados mennyiségi meghatározásának minőségi természete.⁴⁷ Ezzel maga a végtelent kifejező mennyiségi viszony is minőségi viszonyba megy át, azzá alakul.

Deleuze értelmezésében, melyet a *Différance et répétition* oldalain fejt ki, dy és dx értéke egyszerre meghatározatlan (*indéterminé*), meghatározható (*déterminable*) és meghatározás (*détermination*). Először is dy és dx meghatározatlanok y -hoz és x -hez való viszonyukban. Ám az, hogy dy semmi y -hoz való viszonyában, nem azt jelenti, hogy nem valóságos, hanem azt, hogy nem lehet mennyiségi kategóriákkal megragadni. Másodszor dy és dx meghatározható egymás viszonyában. A tagok meghatározatlanok, viszonyuk viszont meghatározható, vagyis a viszonyt nem tagjai határozzák meg. Hegelhez hasonlóan Deleuze számára is a differenciális mennyiségek csak egymás viszonyában léteznek, ám ez az ő esetében azt is jelenti, hogy dy és dx egymás viszonyában meghatározható.⁴⁸ Bár dy és dx mennyisége önmagában nem meghatározott, és így nem reprezentálható, mégis arányuk egy meghatározott, aktuális reprezentációt hoz létre. Láthattuk, hogy dx értéke az egyenlet elhanyagolható értékét képezi ($x + dx = x$), vagyis értéke kívül esik az egyenleten. Mégis a differenciálszámítás során a meghatározott y , x mennyiségeket a meghatározatlan differenciális tagok (dy , dx) arányának meghatározásán keresztül nyerjük. A dy , dx differenciális mennyiségek virtuális mennyiségek. A virtuális fogalma Deleuze-nél azt jelenti: nem aktuális (nem meghatározott), mégis valós, mint az aktuális valóságos transzcendentális feltétele. A dy , dx mennyiségek az aktuális y , x mennyiségek valóságos transzcendentális feltételei, vagyis virtuális mennyiségek.⁴⁹

Ahhoz, hogy a differenciális viszonyt magát reprezentálni tudjuk, azt egy sorozat statikus határértékeként kell felfognunk. Ezt teszi Weierstrass, aki az infinitezimális ellentmondásos tulajdonságainak kiküszöbölésére bevezeti a határérték fogalmát. Ezzel egyszersmind eltekint a kalkulus Newton-féle geometriai ér-

46 I. m. 229. A fordítást módosítottam – C. Gy.

47 Duffy 1988, 61.

48 Deleuze 1968, 221-224. Somers-Hall 2010, 568-569. Duffy 1988, 49-50.

49 Somers-Hall 2010, 569.

telmezésétől: a függvény nem egy pont mozgásaként meghatározott görbe a koordináta-rendszerben, hanem valós számok egymáshoz rendelt párjainak halma. Weierstrass figyelmen kívül hagyja dy és dx értékeit, csak a $\frac{dy}{dx}$ differenciálhányadosnak tulajdonít értéket, melyet egy végtelen sorozat határértékének feleltet meg, vagyis annak a valós számnak, amely felé a sorozat közelít. Például az $\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} \dots$ sorozat határértéke 1, ugyanakkor a sorozat bármilyen számú tagjának összege mindig kisebb 1-nél. A derivált nem más, mint a sorozat határértéke. A gradiens bármely pont esetében egyenlő (vé van téve) a deriválttal. Az egyenlőségjel azt az illúziót adja, mintha a $\frac{dy}{dx}$ arány elérné a határértéket. A végtelen tehát egy illúzió által lett kiküszöbölve: ebben áll a differenciálhányados véges reprezentációja.⁵⁰

Ezzel szemben Deleuze nem küszöböli ki a mennyiségi végtelent, de azt nem is a minőségi végtelen egy momentumaként értelmezi. A mennyiségi végtelen a differenciálszámítás transzcendentalis feltétele. Ahogy Somers-Hall írja, Hegel dialektikus értelmezésével szemben Deleuze a differenciálhányados transzcendentalis értelmezését adja.⁵¹ Ez vezet el a dy és dx harmadik jelentéséhez: dy és dx meghatározás, amennyiben a görbe teljes meghatározását adja. Ennek a meghatározásnak a folyamata az integrálás. Az integrálás a deriváltak összegzése, célja az, hogy a differenciális függvényből kiindulva meghatározza a primitív függvényt, vagyis a görbe iránytangenséből a görbe függvényét. Ennyiben az integrálás a differenciálás inverze. Az integrálást Newton és Leibniz után sokáig csak mint a differenciális kalkulus megfordítását vették figyelembe, nem mint a deriváltak összegzését - ez igaz Hegelre is.⁵² A deriváltak összegzéseként értett integrálás olyan pontok sora, melyek együtt kielégítik vagy létrehozzák a görbét, vagyis egy adott szinguláris pont környezetében a görbe primitív függvényét. Ugyanis a görbe pontjának iránytangense, mely a differenciális függvényből kiolvasható, egyszersmind azokat az inflexiós pontokat is megadja, ahol a görbe tulajdonságai megváltoznak (pl. ahol $\frac{dy}{dx} = 0$, vagyis az iránytangens az x -tengellyel párhuzamos, ott a görbe lokális maximumáról vagy minimumáról beszélhetünk, vagyis azon az inflexiós ponton a görbe függvénye növekvőből fogyóba, vagy fogyóból

50 Deleuze 1968, 228-229. Somers-Hall 2010, 559, 570. Duffy 1988, 56.

51 Somers-Hall 2010, 568.

52 Duffy 1988, 54. Az integrálásról „való felfogás leegyszerűsödik és helyesebben határozódik meg már azáltal, hogy nem veszik többé összegzési módszernek, ahogyan a differenciálással ellentétben nevezték [...]” Hegel 1979b, 268-269.

növekvőbe megy át). A szinguláris pontok egyszersmind meghatározzák környezetük reguláris pontjainak természetét is, vagyis a görbe alakját a szinguláris pontok között. A függvényanalízis által a pontok alkotta sorozat egy folytonos helyi függvényhez konvergál. A differenciális kalkulus tehát egyszerre adja a görbe általános függvényének és szinguláris pontjainak meghatározását.⁵³

Az integrálás folyamata a differenciális függvényről ($\frac{dy}{dx}$) a primitív függvény (a példában $y = x^2$) felé tartó mozgás folyamata. A függvény deriváltja maga is függvény, méghozzá olyan függvény, amely a görbe bármely pontjának tangensét adja: $\frac{dy}{dx} = 2x$. A két függvény közötti különbség nem fokozati, hanem természetbeni. A primitív függvény aktuális hosszait vizsgálja, és ennyiben a reprezentációhoz kötött, ezzel szemben a differenciális függvény kívül esik a reprezentáción, csak a tagok reciprokok viszonyában ad értéket.⁵⁴ Az, hogy a primitív függvényben kifejezett egyenlet elhagyja a differenciálhányados által kifejezett differenciális mennyiséget, nem hibát jelöl - ahogy Hegelnél -, hanem a differenciális vagy virtuális mennyiségek alapvető problematikusságát. A probléma nem kiküszöbölendő hiba, hanem a meghatározás, egyáltalán a gondolat transzcendentális feltétele.⁵⁵ A differenciális függvényből létrejövő primitív függvény folyamata a problémától a meghatározáson keresztül a megoldásig jutó teremtő gondolat egy területét jelenti, annak kifejeződését a matematika területén.⁵⁶ Ezt a teremtő folyamatot nevezi Deleuze univerzálisan a virtuális differenciák aktualizációjának. A differenciális viszony virtuális módon magában az aktuális véges meghatározásban van: a differenciálszámítás során a magánvaló differenciák viszonyai egy véges mennyiséget aktualizálnak. Ez az, amiben Deleuze Leibniz (és Spinoza) követőjének bizonyul: a véges a végtelenből jön létre, egy meghatározott viszony szerint.⁵⁷

Látható, hogy Hegel is és Deleuze is elveti a differenciális viszony véges reprezentációját: a viszony mindkettejük számára a végtelent fejezi ki. Hegel ugyanakkor bírálja a leibnizi infinitezimális-fogalmat is, amely, mint a minden meghatározott mennyiségnél kisebb mennyiség, megreked a kellés végtelen progresszusánál, a rossz végtelennél. Az infinitezimálisban a görbe függvényét elérni hivatott, mégis azt soha el nem érő végtelen sorozat, a rossz végtelen fejeződik ki. Épp ennek következményeképpen nélkülözi a leibnizi módszer a mate-

53 Deleuze 1968, 226-228. Somers-Hall 2010, 569-570. Duffy 1988, 70.

54 Deleuze 1968, 231. Somers-Hall 2010, 569.

55 Deleuze 1968, 229-231.

56 I. m. 232, 234-235.

57 Duffy 1988, 57-58.

matikától megkövetelt teljes pontosságot. Deleuze hasonlóképpen szakít az infinitezimálisnak mint végtelen kis mennyiségnek a fogalmával, ám helyette a határozatlan infinitezimális, illetve a virtuális mennyiség fogalmát hozza létre, mint a primitív függvény transzcendentális feltételét. Deleuze ezzel elutasítja Hegel megoldását is. Hegelnél ugyanis a differenciálás végtelensége egy homogén mennyiségi csökkenést fejez ki, és nem számol azzal az esettel, amikor az eltűnő mennyiségek heterogén mennyiségek, és ezáltal különbségük nem redukálható ellentmondásukra. Deleuze szerint a véges és a rossz végtelen ellentmondásának szintézise által Hegel megmarad a reprezentáció szintjén, annak immár nem véges, hanem végtelen formájában. Hegel a megismerés mozgásában tematizálja a differenciálszámítást. Ezzel szemben Deleuze-nél egy genetikus folyamatot látunk: a differenciális viszony hozza létre a primitív függvényt azáltal, hogy meghatározza szinguláris pontjait és azok környezetét, vagyis a görbe alakját.⁵⁸ Deleuze a differenciálszámítás folyamatát nem a megismerés, hanem a teremtés mozgásában konceptualizálja, a végtelent pedig nem az ellentmondásban, hanem a különbségben fedi fel.

Mind Hegel, mind Deleuze esetében az immanens végtelen a véges által magában foglalt végtelen. Az immanens végtelen kétféle meghatározása a véges ellentmondásosságában rejlő végtelen és a véges differencialitásában rejlő végtelen. Az első az önmagát megismerő megismerés, a második az önmagát teremtő teremtés immanens mozgásaként határozható meg. A „jó végtelen” mindkét meghatározása felől tekintve a másik végtelen „rossznak” minősül: Hegel kritikája a különbség végtelen progresszusára, Deleuze-é az ellentmondásra mint végtelenre irányul. Az immanens végtelen kétféle meghatározása egymással komplementer viszonyban van: összeegyeztethetetlen fogalmakként kizárják egymást, de mint az immanens végtelen két elgondolható fogalma, ki is egészítik egymást.

Irodalom:

Aquinói Tamás 1994. *A teológia foglalatata*. Ford. Tudós-Takács János. Budapest, Telosz Kiadó.

Bohm, David 1986. Time, the Implicate Order and Pre-space. In: David R. Griffin (ed.): *Physics and the Ultimate Significance of Time*. New York, State University of New York.

58 Somers-Hall 2010, 569. Duffy 1988, 70.

- Deleuze, Gilles 1968. *Différence et répétition*. Paris, Presses Universitaires de France.
- Deleuze, Gilles 1999. *Nietzsche és a filozófia*. Ford. Moldvay Tamás. Budapest, Gond Alapítvány Kiadó / Holnap Kiadó.
- Deleuze, Gilles 2000. *Spinoza és a kifejezés problémája*. Ford. Moldvay Tamás. Budapest, Osiris Kiadó.
- Duffy, Simon 1988. *The Logic of Expression. Quality, Quantity and Intensity in Spinoza, Hegel and Deleuze*. Hampshire / Burlington, Ashgate.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1961. *A szellem fenomenológiája*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1979a. *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Első rész. Logika*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1979b. *A logika tudománya. Első rész*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1979c. *A logika tudománya. Második rész*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kant, Immanuel 2004a. *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz Kiadó.
- Kant, Immanuel 2004b. *A gyakorlati ész kritikája*. Ford. Papp Zoltán. Budapest, Osiris Kiadó.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 1986. Bizonyos általános elvről, amely nemcsak a matematikában, hanem a fizikában is hasznos, mert általa az isteni bölcsességet szem előtt tartva, megvizsgálhatók a természet törvényei is. Együttal kifejezem a főtisztelendő Malebranche atyával keletkezett nézeteltérésemet, s megemlítem néhány karteziánus tévedését. Ford. Nyíri Tamás. In: uő: *Válogatott filozófiai írásai*. Budapest, Európa Kiadó.
- Lévinas, Emmanuel 1999. *Teljesség és végtelen*. Ford. Tarnay László. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Murphy, Timothy S. 1998. Quantum Ontology: A Virtual Mechanics of Becoming. In: Eleanor Kaufman; Kevin Jon Heller (eds.): *Deleuze and Guattari. New Mappings in Politics, Philosophy and Culture*. Minnesota, University of Minnesota.

Newton, Isaac 1726 (1871). *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. London, Guil. & Joh. Innys, repr. Glasgow, James Macklehorse.

Somers-Hall, Henry 2010. Hegel and Deleuze on the Metaphysical Interpretation of the Calculus. *Continental Philosophy Review*. 42, 4, 555-572.

Zizek, Slavoj 2010. *The Tikkish Subject. The Absent Centre of Political Ontology*. New York / London, Verso.